

DAS GRÖSSTE GEFÄNGNIS DER WELT

Sibirien als strafkolonie zur zarenzeit

(Campus Verlag, Frankfurt am Main–New York, 1994. 273 o.)

A lengyel szerző tollából tetszetős kivitelű, az Oroszország szibériai területére elhurcolt százezreknek emléket állító, tárgyilagos, összefoglaló munka született. A mű népszerűségét mutatja, hogy a lengyel nyelven megjelent eredetivel szinte egyidőben németül is kiadták. Ez érthető, hiszen a témáról utóljára a XIX–XX. század fordulóján jelentek meg részletesebb feldolgozások, azóta csupán kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányok és cikkek láttak napvilágot. A szerző a Varsói Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének és a Lengyel Tudományos Akadémia Történelmi Intézetének professzora, akinek számos publikációja jelent meg hazájában, valamint Oroszország gazdaságának és társadalmának történetéről.

A kötetet gazdag irodalom- és rövidítésjegyzék, valamint tárgymutató egészíti ki, teszi teljessé. A könyv adatokban rendkívül gazdag, sokéves, szovjet levéltárakban folytatott alapos kutatásokra épül. (Sajnos az orosz levéltárak mélyén lapuló fontos dokumentumok jórésze csak engedéllyel, vagy megszorításokkal kutatható napjainkban is, emiatt a mű szerkezetében is aránytalanságok figyelhetők meg. A szerző a XIX. századi történéseket emeli ki művében, mivel az iratok között sokkal több adatot talált azon korszakra vonatkozóan).

Emellett számos angol, francia, lengyel, német és orosz nyelven megjelent cikket, könyvet használt fel műve megírása során. Felvetődik a kérdés: miért éppen egy lengyel történész vállalkozott e téma feldolgozására? A magyarázat egyszerű, hiszen az egykori cári birodalom politikai foglyai, száműzöttjei között a legnagyobb nemzetiségi csoportot a lengyelek képezték, amiért is Szibéria Lengyelország történetében fontos szerepet játszott, ugyanúgy mint a kényszerűségből áttelepített lengyelek annak történetében.

A rövid bevezetés után a mű 12 nagyobb fejezetre oszlik. Az első a XVI. század elejétől a XIX. század közepéig ismerteti Szibéria benépesítőinek történetét, az oda különböző okok miatt száműzöttek (bűnözők, kényszer munkások, hadifoglyok, politikai elítéltek stb.) kálváriáját, a száműzés gyakorlatának kialakulását. A második fejezet az 1914-ig terjedő időszakot öleli fel, megkülönbözteti a szerző a deportálá-

sok fajtáit, ismerteti az egyes nagyobb büntetőtelepek földrajzi eloszlását. A harmadik fejezet „Oroszország legnagyobb börtönéről” szól a statisztika tükrében. Megtudhatjuk, hogy a XIX. század elejétől kezdve a száműzöttek száma Szibériában többszöröse volt az őslakosoknak. A mű írója részletezi a száműzésben élők társadalmi összetételét. A negyedik részben a Nyugat- illetve Kelet-Szibériába hurcoltak szokásos útvonalát járhatjuk végig a cári birodalom európai területein és az Uralon keresztül. A következő fejezet a fogdák, börtönök területi elhelyezkedéséről ad képet, a hatodik témaegység a Szibériába áttelepítettek életéről szól, a mostoha éghajlati viszonyok között végzett földművelést, aranymosást, bányászatot, fakitermelést mutatja be. A hetedik részt a szerző a száműzött bűnözők sorsának szenteli, sok életszerű leírással tarkítja azt. Kiderül, hogy az 1800-as évek végén Szibériában lévő 300 000 száműzött 1/4-e nem bíróság által elítéltként, további 1/4-e meggyőződése, vagy hite miatt került oda, a fennmaradók bűncselekmények elkövetéséért váltak száműzöttekké. A nyolcadik rész a politikai okokból száműzésbe kerültekről szól, az író nyomon követi a XVIII. század végétől 1910-ig Oroszországban lezajlott felkelésekben, különböző mozgalmakban részt vett személyek sorsát, nagy hangsúlyt helyezve azokban a lengyelek szerepére. A fent említett 300 000 főnek a századfordulón csupán 3%-a volt politikai elítélte. A kilencedik fejezet a szibériai családi életet tárja az olvasó elé, a száműzöttek családtagjainak önként, vagy kényszerűségből vállalt költözésével is foglalkozik. A következő rész az örök és az őrzöttek életviszonyait és a köztük kialakult kapcsolatokat részletezi. A tizenegyedik fejezet adatokkal támasztja alá a szökések számának növekedését. Az utolsó témaegység bemutatja a Szibériában élők rossz életviszonyait, ellátását, elégtelen táplálkozását és egészségügyi körülményeit, az őslakosok és a száműzöttek közötti kapcsolatokat. Az epilógusban a cári rendszer bukása utáni korszak tanulságait foglalja össze Kaczyńska. Kiderül, hogy a szovjethatalom idején a büntetések ezen fajtái tovább éltek, a korábbi fogdákat, büntetőintézeteket, telepeket a bolsevikok is átvették. Az 1930-as évek végén több milliányi szovjet ál-

lampolgár sínylődjött ilyen intézetekben szerte Szibériában. A második világháborút követően 800 000 lengyelt, 700 000 németet, 295 000 magyar és sok más nemzetiségű embert, hadifoglyot vittek kényszermunkára Szibériába az 1946 óta létező GULAG táborokba. Egyes becslések szerint e táborokban közel 20 millió ember pusztult el.

Végezetül ide kívánczik egy rövid megjegyzés: a szerző véleményem szerint néhány, a kötetben szereplő különböző tábor, helység XIX–XX. századi földrajzi elhelyezkedését be-

mutató térképvázlattal, az ott lévők életmódját felvillanó korabeli képpel vagy vázlattal még szemléletesebbé tehetné volna könyvét; azonban ezek a hiányosságok a mű értékéből semmit nem vonnak le.

A kötet minden bizonnyal érdeklődőkre talál a Közép-Kelet-Európa múlt századi történetét kutató történészek körében, de az Oroszország történelmének e sötét fejezetét jobban megismerni kívánó olvasóközönség is haszonnal forgathatja lapjait.

Balla Tibor

ANDRÉ CORVISIER

LA GUERRE

Essais historiques

(Presses Universitaires de France, Paris, 1995. 423 o.)

André Corvisier, a világszerte jól ismert hadtörténész, a párizsi Sorbonne Egyetem nyugalmazott tanára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság évtizeden át volt elnöke, azóta tiszteletbeli elnöke ezúttal arra vállalkozott, hogy a háborúra vonatkozó újabb történelmi esszéit közreadja. Összefoglaló művei, monográfiái után úgy vélte, hogy ezúttal a háború kérdéskörét járja körül, történetiségében. Hét irányból indult el, hét úton közelítette meg a háború fogalmát és e hét vonatkozásban elemezte azt, miután bevezetőben felidézte, a korábbi gondolkodók minék is tekintették a háborút.

Az első fejezet sokatmondóan „Az erőszakoskodástól a hadművészetig” címet viseli. Ezen belül először a természetes és rendellenes erőszakos cselekményeket elemzi, majd rátér ezek visszaverésének megjelenésére. Ezekről erőteljesen elkülönítve újabb alfejezetben tér rá a háborúra, mint társadalmi tényre. Miután tisztázta a háború társadalmi jelenség voltát, a háborús gyakorlatról és a háború ellenőrzéséről szól a szerző. Eközben kiemeli, hogy a harc megnyilatkozása és az azzal szembeni védekezés módja dialektikus egységben vezet el a hadművészethez. A továbbiakban a háború és a közrend kölcsönhatásait vizsgálja. Ezt követi az erőszakoskodással kapcsolatos érzékenység és a türekszüzb elemzése.

A „Tudomány, háború és hadművészet” című következő nagyobb egységben André Corvisier az előzőtől eltérően már nem nyúl vissza az ósvagy ókorig, hanem a hadügy forradalmánál kezdti tárgyalását. Az ismeretek és a természeti

feltételek hasznosításának kölcsönhatásával indítja gondolatsorát, amelyben a terepismeretet hangsúlyozza a legerőteljesebben. Ezt követően szól a természeti erők szolgálatba állításáról, vagyis elsődlegesen a terepberendezésről, majd a kieszt erőről, azaz főleg a tűzfegyverek megalkotásáról, de a vegyi és biológiai fegyverekről is. Ezután tér át a harmadik dimenzió hasznosítására, a légierő e század eleji megteremtésére. Sorra vesz azonban egy „negyedik dimenziót” is, ezalatt a felderítést, szállítást és információáramlást, azaz az idő hasznosítását érti. A jelenkor technikai fejlettségére utalás természetesen vezet át a következő témára, a tudomány és a hadioktatás kölcsönhatásának a rendszerére. Tágabban véve a kört, megvonja a háború és a tudomány közti összefüggések emberi mérlegét is, miközben egyaránt rámutat a háborúnak a tudományos kutatásra és a tudományos kutatásnak a háborúra gyakorolt hatására. E gondolatsor lezárásaként a hadászat és a harcászat vonatkozásában azt elemzi, mennyi ezekben a tudomány és mennyi a hadművészet.

A harmadik fejezet címe „Környezet, eszközök és erőforrások”. Ebben először a kérdés megközelítéseként az alkalmazás feltételeit mutatja be. A természeti erőforrásokat számbavéve elsődlegesen a földrajzi megjelenésről, azaz a terepről szól, ezen belül a területi egységekről, a domborzatról, a talajról, csak ezután tér át a természeti kincsekre. Külön alfejezetben elmélkedik a tengerről. A továbbiakban elemzi az élőerőt, vagyis a népességet, a demográfiának a háborúra, a háborúnak a de-